

2008 SONRASI KOSOVA'DA İSTİKRAR SORUNU: TARİHSEL VE YEREL DİNAMİKLER ÜZERİNDEN BİR BAKIŞ

*Ersin YILMAZ

Özet:

Bu çalışmada Kosova'nın 2008'deki bağımsızlığından sonra neden hala çözülemeyen bir sorun olarak kaldığı ve bu sorunun çözülememesinin nedenleri incelenecektir. Çalışmanın ilk bölümünde, günümüzdeki Kosova sorununun belki de temelini oluşturan Arnavut ve Sırp'ların bölgedeki etnik ve tarihi kökenlerine kısaca değinilecektir. İkinci bölümde ise vurgu Arnavut ve Sırp'ların ortak başlık altındaki savlarına vurgu yapacaktır. Böylece ortak konulardaki Arnavut-Sırp yaklaşımları ele alınacaktır. Üçüncü bölümde ise Kosova ile ilgili dinamiklerin neler olduğu ve sorunu çözmedeki etkileri incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Kosova Sorunu, Arnavut-Sırp Savları, Kosova'da İstikrar, Kosova'da Yerel Sorunlar, Kosova'da Bölgesel Sorunlar

Abstract:

This study will examine why Kosovo remains an unresolved issue since its independence in 2008, and the reasons why it remains unresolved. In the first part of the study, the ethnic and historical origins of Albanians and Serbs in the region, which is perhaps the basis of the current Kosovo problem, will be briefly mentioned. In the second part, emphasis will be placed on the common arguments of Albanians and Serbs. Thus, Albanian-Serbian approaches on common issues will be discussed. In the third part, the dynamics of Kosovo and their effects on solving the problem will be examined.

Key Words: Kosovo Issue, Albanian-Serbian Arguments, Stability in Kosovo, Local Problems in Kosovo, Territorial Problems in Kosovo

Giriş

Kosova, uzun ve birbirinin içine geçmiş çok sayıda dinamiklerin yer aldığı bir süreçten sonra, 17 Şubat 2008 tarihinde resmi olarak bağımsızlığını tüm dünyaya duyurmuştur. Bu bağımsızlık uluslararası camianın çoğunluğu tarafından da kabul edilmiştir. Tüm bu gelişmeler bir taraftan Kosova sorununun artık çözülmüş ya da çözülmesi yakın bir sorun olarak görülmesine yol açarken, kısa süre içinde bu bağımsızlık ilanının aslında bir “çıkılmaz sokak” olduğunu gözler önüne sermiştir. 20. yüzyıl sonu ile 21. yüzyılın başını ilgilendiren en önemli problemlerden biri olan Kosova, hala bir sorun olarak uluslararası camianın gözleri önünde gelişimini sürdürmektedir. “Çıkılmaz sokak” olan bu sorun bir yandan kendi başına büyümeye devam ederken, öte yandan başka sorunların ve dinamiklerin doğmasına, gelişmesine yol açmakta ve bu yeni sorunlarla doğal ve yapay bağlar kurarak kendi bölgesinde bir virüs gibi yayılmaktadır. Bu çalışmada Kosova'nın 2008'deki bağımsızlığından sonra neden hala çözülemeyen bir sorun olarak kaldığı, bu sorunun çözülememesinin nedenleri incelenecektir. Peki günümüzde Kosova'da kalıcı barış ve istikrar ortamını hangi dinamikler oluşturabilir ya da hangi dinamikler buna engel olmaktadır? Bu sorunun yanında çalışmada, günümüzde etkinliğini artıran milliyetçi ve popülist yerel/küresel siyasetin sorunun çözülememesine nasıl etki ettiği de değerlendirilecektir. Sorundaki tarafların ana savlarının incelenmesinin yanı sıra, sorunun geleceğine dair varsayımlarda bulunulacaktır. Çalışmada genellikle ikincil kaynaklara başvurulmuştur. Bunun yanı sıra siyasetçilerin güncel söylemlerine de çalışmada yer verilmiştir. Çalışmanın amacı Kosova sorunu ile ilgili git gide artan literatüre katkı sağlamanın yanı sıra, Kosova'nın geleceğinin ne yönde ilerlediğine dair analiz yapmaktır. Sırp ve Arnavutların soruna nasıl yaklaştığına değinilerek bu yaklaşımlar üzerinden (siyasete ve dış politikaya etkisi vs.) Kosova sorununun analizi yapılmaya çalışılacaktır.

1. Kosova Tarihinde Arnavutlar Ve Sırplar

1.1. Kosova'da Yaşayan Arnavut-Sırp Topuluklarının Tarihi-Etnik Kökenleri

Kosova, coğrafi olarak batıda Arnavutluk, güneyde Kuzey Makedonya, doğuda Sırbistan, kuzeyde Sırbistan'a bağlı olan ve Müslümanların yer aldığı Sancak, kuzeybatıda ise Karadağ ile komşudur. Dünya Bankasının son verilerine göre nüfusu yaklaşık olarak 1 milyon 850 bindir.¹ Arnavutlar nüfusun %93'ünü, Sırplar yaklaşık %4'ünü, Türkler ve diğer azınlıklar ise yaklaşık %3 ünü oluşturmaktadır.² Slav kökenli bir topluluk olan Sırplar, Avarların baskıları sonucu MS 5 ve 6. yüzyılda Kosova bölgesinin kuzeyine yerleşmişlerdir.³ Arnavutlar ise bugünkü Kosova'nın yanı sıra, Arnavutluk ve Makedonya'da MS 2. yüzyıldan beri yaşamlarını sürdürmektedirler.⁴ Etnik boyuttan tarihi boyuta geçtiğimizde ise Kosova, daha karmaşık bir hal alan bir konuya dönüşmektedir. Tarih boyunca bölge Bulgar, Makedon, Bizans ve Slavların hakimiyetine girdi. 13. yüzyılda ise bölgenin hakimiyeti Sırp Krallığı'na geçti. 1389 yılında gerçekleşen 1. Kosova Savaşı ile Osmanlı bölgede egemen unsur oldu. Kosova Savaşı, Sırp milli bilincinin oluşması bakımından en önemli tarihsel hadiselerden biridir. Bu savaşın kaybedilmesi Sırp tarihinde önemli bir depresif motivasyona dönüşmüştür. Bu savaşın etkisini Sırp kültüründe de görmek oldukça mümkündür. Sırplar sözlü ve yazılı kültürlerinde bu savaşa yer vermiş, aldıkları mağlubiyet üzerinden acı öyküler ortaya çıkararak bu olaya süreç içinde destansılık katmışlardır. Bu durum Sırp milliyetçiliğinin oluşmasında önemli bir rol oynamıştır.⁵ Bu savaşın

¹ Kosova hakkındaki Dünya Bankası verileri için bkz. "Kosovo", (Çevrimiçi) <https://data.worldbank.org/country/kosovo>, 30 Kasım 2019.

² Osman Karatay, **Kosova Kanlı Ova**, İstanbul, İz Yayınları 1998, s. 8.

³ İsmail Arslan, "Kosova Sorunu: Tarihsel Perspektiften Bir Değerlendirme", **Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, c. ?, s. 15, 2006, s. 47.

⁴ Noel Malcolm, **Kosova: Balkanları Anlamak İçin**, çev. Özden Arıkan, İstanbul, Sabah Kitapları, 1999, s. 47.

⁵ L. Doğan Tılıç, **Milliyetçiliğin Pençesindeki Kartal Kosova**, Ankara, y.y., 1999, s. 79.

yıldönümü olan 28 Haziran günü ise Sırlar tarafından Vodov-dan olarak anılan bir milli bayram olarak kutlanmaktadır.⁶ 28 Haziran tarihi ayrıca Sırlar için birçok önemli olayın da gerçekleştiği bir dönüm noktasıdır. Bu olaylar arasında 1. Dünya Savaşı'nın başlaması, Sırp yönetiminin Yugoslavya Anayasa'sını onaylaması⁷, 1989 yılındaki kutlamalarda Sırların Osmanlı'yı barbar olarak adlandırması gösterilebilir. Bu olaylar tesadüfi olarak görülemeyecek örnekler olarak karşımıza çıkmaktadır. Sırlar ayrıca İpek Manastırı'nı dini merkezleri olarak görmekte ve bundan hareketle Kosova coğrafyasını "Kadim Yurt" olarak adlandırmaktadır.⁸ Buradaki ana idea ise 14. yüzyılda Fatih Sultan Mehmet tarafından yıkılan Sırp Krallığı'nı tekrar hayata geçirmektir.⁹

2. Kosova Sorununa Yönelik Arnavut Ve Sırların Savları

2.1. Tarihi Hak

Kosova sorununun temelinde sadece 2008 sonrası değil, daha öncesinde de Arnavut ve Sırların birbirleriyle olan mücadelesi gelmektedir. İki taraf da birbirine karşı üstünlük kurmaya çalışırken, ana sorunsal "Kosova'da kim daha önceden beri vardı?" sorusunun çözümü üzerinedir. Bu sorunu lehlerine çevirmek için Sırlar tarihselliğe vurgu yapmaya çalışırken, Arnavutlar ise bölgedeki etnik çoğunluklarını ana argüman olarak kullanmaktadır.¹⁰

Arnavut savlarını incelediğimizde, onlara göre Kosova tarih boyunca Arnavut ülkesinin sınırları içinde yer almıştır ve bu ülke Sınır olarak Sancak bölgesini de içine alarak Sırbistan'ın içlerine kadar ilerlemektedir. Sırlar ise buraya MS 5-6. yüzyıllarda akınlarla gelmiş ve burayı Sırplaştırma gayreti içerisine girmiştir. Bölgedeki ezici Arnavut çoğunluk da onlar için Kosova'nın bir Arnavut toprağı olduğunun bir göstergesidir. Sırların buraları sahiplenme iddialarına karşılık olarak da Arnavutlar

⁶ Arslan, **a.g.e.**, s. 49.

⁷ Ahmet Uçar, "Kosova Zencileri-1", **Tarih Medeniyet**, c. ?, s. 50, 1998, s. 28.

⁸ Arslan, **a.g.e.**, s. 49.

⁹ **A.g.e.**, s. 49.

¹⁰ Erhan Türbedar, "Kosova Sorunu", **Balkanlar El Kitabı II: Çağdaş Balkanlar**, ed. Osman Karatay, Bilgehan A. Gökdağ, Çorum-Ankara, Karam-Vadi Yayınları, 2007, s. 79-92.

bir Türk savı geliştirmişlerdir. Tarihsel iz ve bırakılan eserler bir sahiplik kanıtıysa, bu mantıkla bölgenin, yaklaşık 500 yıl boyunca burayı yöneten Türklere verilmesi gerektiğini belirterek, Sırp argümanına karşı çıkmışlardır.¹¹

Sırp lar ise Arnavutların kendisini savunduğu “nüfus” iddialarına yönelik, bölgeye Osmanlı gelmeden önce burasının bir Sırp diyarı olduğunu, Osmanlı'nın gelişiy le beraber uygulanan Türkleştirme politikalarıyla bölgenin Arnavutlaştırıldığını ve Türkleştirildiğini savunmaktadırlar. Bu durum karşısında bölgeden Sırp göçü olduğunu vurgulamaktadırlar. Tüm bunlara rağmen 2. Dünya Savaşı'na kadar bölgede çoğunluğun hala Sırp larda olduğu vurgulanırken, Arnavut baskısı nedeniyle Sırp ların bu bölgede azınlığa düştüğü aktarılmaktadır.¹² Bu açılardan inceleme yaptığımızda, aslında Avrupa'nın en sorunlu bölgelerinden biri olan Kosova'nın temel sorununun, sınırlarının milliyetler ilkesine göre çizilmemiş olması iddia edilebilir.¹³ Arnavutlar kendi atalarını İli rler olarak kabul etmekle birlikte¹⁴, Arnavutların atası olduğuna dair varsayımlar olan Dardanlar ve Traklar da bölgeye M.Ö. gelen topluluklardır. Bundan hareketle Arnavutların M.Ö. 2. veya 3. yüzyılda bölgeye geldikleri varsayılabılır. Bu konuda Ortaylı'ya göre de Arnavutlar Sırp lardan önce bu bölgeye gelmiştir. Kısacası bu bağlamda Sırp lar, bölgenin ilk sahibi kıstasına vurgu yapılsa bile, tarihlerini M.S. 5. yüzyıla kadar götürebilmektedirler. Bu nedenle tarihi savlar konusunda Sırp lar daha çok bölgeden sürgün edilmeye yönelik savlarını sunmaktadır.

2.2. “Vatan” Kavramı

Bu sav iki tarafın da tarihi savından kaynaklanarak gelen önemli bir argümandır. Kosova hem Arnavut hem de Sırp lar açısından milli kimliklerinin tohumlarının atıldığı yerdir.¹⁵ Örneğin Arnavut milli birliğinin en önemli yapı taşlarından biri olan “Prizren

¹¹ Karatay, *age.*, s. 113.

¹² Osman Karatay, *Ba'de Harabi'l Bosna*, İstanbul, İz Yayınları, 1997, s. 46.

¹³ Halis Ayhan, “Arnavut ve Sırp Savları Bağlamında Kosova'nın Sahipliği Sorunu”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c: ?, No: 23, 2010, s. 77.

¹⁴ Arnavutça ile Trak dilinin benzeştiği ifadesi için bkz. (Dimitriye Boğdanoviç, *Knyiga o Kosovu*, Belgrad: 1986'dan alıntılayan Karatay, *age.*, s. 28). Diğer bir görüş de, Arnavutçanın birinci derecede akraba dilinin olmadığıdır (Malcolm, *age.*, s. 56). Bunun yanında Malcolm Arnavutçanın Trakça'dan türemediğinin kesinliğini vurgulamaktadır.

¹⁵ Greg Campbell, *The Road to Kosovo*, Oxford, Westview Press, 1999, s. 149.

Birliği” 1878 yılında Kosova Prizren’de ortaya çıkmıştır. Bunun yanı sıra gerek dünya savaşları gerekse de günümüzde Kosova Arnavutlar için merkezi bir köprü görevini yürütmektedir. Kosova, Makedonya ve Karadağ’daki Arnavutlar arasındaki coğrafi-kültürel bağın geçiş ve birleşme noktasıdır. Bu merkezi köprünün varlığı aynı zamanda Arnavutların hayali olan “Büyük Arnavutluk” ideasının, onlar için var olmasını, yaşamasını sağlamaktadır. Ayrıca Arnavutluk haricinde Balkan coğrafyasındaki en büyük Arnavut nüfusunun Kosova’da olması “Büyük Arnavutluk” hayalinin gerçekleşmesi için çok önemli bir koz olacaktır. Bu nedenle Kosova bu düşüncenin merkezindedir.¹⁶ Kosova özellikle bu bağlamda Kosova Arnavutları ve diğer birçok Arnavut için uğruna savaşılabilir ve hatta ölünebilir bir vatandır. Bunun en büyük göstergelerinde biri de 1996-1999 yılları arasında faaliyet gösteren Kosova Kuruluş Ordusu (Arnavutça: UÇK - *Ushtria Çlirimtare e Kosovës*; İngilizce.: *KLA-Kosovo Liberation Army*) olmuştur.

Diğer yandan Kosova Arnavutlar kadar Sırlar için de vazgeçilmez bir vatandır.¹⁷ Bugünkü şartlar incelendiğinde, Kosova topraklarında her ne kadar Sırp nüfusu çok az olsa da, Kosova bugün de onlar için vatandan farksızdır. Sırlara göre Kosova, Sırp medeniyetinin beşiğidir.¹⁸ Ayrıca geçmişlerindeki en önemli Sırp Krallığı Kosova’da kurulmuř¹⁹ ve varlığını burada sürdürmüştür. 11. yüzyılda Sancak’ta kurulan Ortaçağ Sırp Krallığı, 12. sonu ve 13. yüzyıl başında tüm Kosova’yı yönetimi altına almayı başarmıştır.²⁰ Bu gelişmeden sonra bu krallığın başkenti de Prizren’e taşınmış ve yıkılışına kadar krallık bu bölgede varlığını sürdürmüştür. Bunun haricinde Sırların din tarihi incelendiğinde, 1219 yılında “otokefallik” elde eden Sırp Ortodoks Kilisesi,

¹⁶ Leo Tindemans, **Barişa Çağrı: Uluslararası Komisyon’un Balkanlar Hakkındaki Raporu**, çev. Özden Arıkan, İstanbul, Sabah Kitapları, 1998, 154.

¹⁷ İrfan Kaya Ülger, “Sırlara Göre Kosova Sorunu”, **Avrasya Dosyası**, c. ?, No: 4, 1998, s. 168.

¹⁸ Gunter Lauwers, Stefaan Smis, “New Dimensions of the Right to Self-Determination: A Study of the International Response to Kosovo Crisis” **Nationalism & Ethnic Politics**, c. 6, No: 2, 2000, s. 49.; Diana Johnstone, **Ahmakların Seferi- Yugoslavya, NATO ve Batı’nın Aldatmacaları**, çev. Emre Ergüven, Ergin Bulut, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2004, s. 273.; Branislav Krstić-Brano, **Kosovo, Facing the Court of History**, New York, Humanity Books, 2004, 53.; Tindemans, **age.**, s. 145.

¹⁹ Krstić-Brano, **a.g.e.**, s. 53.

²⁰ Malcolm, **a.g.e.**, s.71.

İpek (Peç) şehrinde kurulmuştur.²¹ Bu patrikhane Osmanlı idaresinde de 1557-1766 yılları arasında aynı statüde varlığını devam ettirmiştir. Bu durum Kosova'da Sırların çok sayıda dini mabede sahip olduklarını da göstermektedir. Bunların haricinde Kosova'da Sırlara ait kültürel eserler de bulunmaktadır. 1. Kosova Savaşı'nda Sultan Murat'ı öldüren ve Sırlarca halk kahramanı olarak da görülen Miloş Obiliç'in mezarı da Kosova toprakları içinde yer almaktadır. Aşağıdaki tablo incelendiğinde, Sırların Kosova'da daha fazla eser bıraktığı görülmektedir. Ancak dini eserler haricindeki eserlere bakıldığında Arnavutların Sırlardan genellikle daha çok eser bıraktığı göze çarpmaktadır.

Tablo 1. 1986'da Kosova'daki Kültürel Eserler²²

Tür	Arnavut	Sırp	Türk
Arkeolojik Siteler	8	-	17
Kentler, kentsel merkezler	11	-	7
İkametgah mimari	24	6	24
Kamu mimari	2	2	11
Dini mimari	6	128	20
Askeri mimari	-	8	3
Ekonomik binalar	2	-	-
Mühendislik yapıları	1	-	-
Anıt mimari	5	13	7
TOPLAM	38	179	78

²¹ Ayhan, a.g.e., s. 78.

²² Krstić-Brano, a.g.e., s. 55.

Kosova'nın Sırp vatani olarak görölmesindeki bir diğer etken de 1389 yılında Priştine'ye yakın bir bölge olan Kosova Polje'de yapılan 1. Kosova Savaşı'dır. Bu Sırp milli bilincinin oluşmasında ve Sırların Kosova'yı vatan olarak görme düşüncesinde etkin bir role sahip olmuştur. 19 Kasım 1989 yılında savaşı 600. yıl kutlamalarında Miloşeviç, Kosova'da yaptığı konuşmada, “Her milletin sonsuza dek kalbinde sıcaklığını hissettiği bir aşkı vardır. Sırlar için bu Kosova'dır.” ifadesini kullanmıştır.²³ Buradaki ifadelerden Kosova'nın Sırlar için önemini anlamak oldukça mümkündür. Tüm bunların yanında Sırların Soğuk Savaş öncesinde Kosova coğrafyasını “Eski Sırbistan” olarak adlandırdıkları bilinmektedir.²⁴

2.3. İşgal

Hem Arnavutlar hem de Sırlar, Kosova'nın işgal altında olduğunu iddia etmişlerdir. İki taraf da bu konuda birbirini suçlamaktadır. Örneğin Arnavutlar Kosova'nın 1912'de Sırlar tarafında işgal edildiğine inanmakta ve ilkokul ders kitaplarında Kosova için “Sırların işgalindeki bölge” ifadesini kullanmaktadır.²⁵ 1999-2008 dönemi ise Sırp “vesayeti” altındaki bir bölge olarak belirtilmiştir. 2008 bağımsızlığından sonra iki taraf da bu tutumlarına büyük ölçüde son vermiştir.

Sırlar açısından incelendiğinde ise onlar Kosova'nın bir “Arnavutlaştırma” politikası ile işgal edildiğini savunmaktadırlar.²⁶ Bu politikanın araçları ise; Kosova'ya Arnavut göçü, Osmanlı'nın Müslüman göç politikası, yüksek doğum oranları, Sırların bölgeden sürölmesi şeklinde iddia edilmiştir. Sırlara göre bunlar doğal değil Arnavutlar tarafından gerçekleştirilen yapay değişimlerdir.²⁷

²³ Malcolm, **a.g.e.**, s. 400.

²⁴ Johnstone, **a.g.e.**, s. 271. ; Fatma Taşdemir, Pınar Yürür, “Kosova Sorunu, Tarihi ve Hukuki Bir Değerlendirme”, **Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi**, c. 1, No: 3, 1999, s. 137.

²⁵ Ayhan, **a.g.e.**, s. 80.

²⁶ Ülger, **a.g.e.**, s. 168.

²⁷ **A.g.e.**, s. 169.

3. Kosova'da İstikrarı Etkileyen Dinamikler

3.1. Dil Ve Din (Etnisite) Ayrımı

Bölgedeki barış ve huzur ortamının gidişatını anlamak için çok uluslu olan Kosova'nın dil- din(etnisite) üzerinden de incelenmesi gerekmektedir.

Tablo 2. Etnik Grupların “Din” ve “Dil” Kriterine Göre Ayrımı²⁸

Din'e Göre			Dil'e Göre		
Müslüman Kimliğine Sahip Etnik Gruplar	Ortodoks Kimliğine Sahip Etnik Gruplar	Katolik Kimliğine Sahip Etnik Gruplar	Slav Dilini Konuşan Etnik Gruplar	Rom Dilini Konuşan Etnik Gruplar	Türkçe Dilini Konuşan Etnik Gruplar
Arnavutlar	Sırpalar	Hırvatlar	Sırpalar	Romlar	Türkler
Boşnaklar	Karadağlılar	Arnavutlar	Karadağlılar		
Türkler	Romlar		Boşnaklar		
Goralılar			Goralılar		
Törbeşler			Törbeşler		
Romlar			Hırvatlar		
Müslüman*					

* Müslümanlar etnik kimlik olarak “Müslüman” etnik kimliğini beyan edenleri göstermektedir.
²⁸ Nuri Demirel, “Kosova'nın Temel Dinamikleri”, (Çevrimiçi) <https://docplayer.biz.tr/42798618-Kosova-nin-temel-dinamikleri.html>, 24 Kasım 2019.

Tablo 2’de etnik gruplar din kriteri ile sınıflandırılırken genel çoğunluğa göre sınıflandırma yapılmıştır. Örneğin Arnavutların içinde Katolik olanlar da vardır fakat genel çoğunluk Müslümandır. Bu durum diğer etnik gruplar için de geçerlilik sağlamaktadır. Tablo 2’de yer alan demografik kriterler önemli olmasına rağmen Kosova’daki sosyal yapıyı anlayabilmek adına net çıktılar sunamamaktadır. “Din” kıstası değerlendirildiğinde, Boşnaklar “Müslüman” sınıf içinde yer alırken, kıstası “dil” olarak aldığımız zaman Boşnaklar Slav dili konuşan Ortodoks Sırlarla aynı grubun içinde yer almaktadır. Bu bağlamda incelediğimizde din, etnisiteden daha ziyade tarihi-sosyal çizgide yer alan bir kıstas haline gelmektedir.²⁹ Ayrıca dil kavramı çoğunlukla birleştirici bir unsur olarak göze çarpmasına rağmen, Slav dilini konuşan Boşnaklar ve Sırların dil aygıtıyla birleşen iki unsur olduğunu söylemek oldukça güç olacaktır. Ayrıca bölgedeki politik kaygılar, benzerliklerden ziyade kimlik farklılıklarından beslenmeye kendisini itmiş, çatışan kimlikler olarak Katolik Hırvatlar, Ortodoks Sırlar ve Müslüman Boşnaklar ile Arnavutlar ön plana çıkmıştır. Bu karmaşık ayrımlar Kosova’da toplumsal bütünlüğün sağlanmasının zorlu süreçlere sahip olduğunu göstermektedir.

3.2. Devlet Sorunu (Minimalist Devlet)

Çatışma süreçlerinin sonunda ortaya çıkan yönetsel yapıların temsil edileceği devlet aktörünün niteliğinin önemi oldukça büyüktür.³⁰ Minimalist devlet kavramı, zayıf bir güce ve işlevselliğe sahip devletler için kullanılan bir kavramdır.³¹ Kosova bu bağlamda minimalist bir devlet olarak adlandırılabilir. Kosova devleti hem siyasal sınır olarak hem kurumlarının işlevselliği ve meşruiyeti açısından “devlet olma” (*statehood*) sorunu yaşamaktadır.³² Bunun en önemli nedenlerinden biri, hem sorunun içinde yer alan Sırbistan devletinin hem de uluslararası camianın önemli bir

²⁹ A.g.k.

³⁰ Bülent Sarper Ağır, “Bağımsızlık Sonrası Kosova’da Barış”, *Uluslararası İlişkiler*, c. 3, No: 53, 2017, s. 73.

³¹ Florian Bieber, “Building Impossible States: State-building Strategies and EU Membership in the Western Balkans”, *Europe-Asia Studies*, c. 63, No: 10, 2011, s. 1783-1786.

³² Ağır, a.g.e, 73.

bölümünün Kosova'yı devlet olarak tanımamasıdır. Bu durum hukuki egemenlik bağlamında Kosova'yı ciddi sorunlarla yüzleştirmektedir.

Tüm sorunlara rağmen Kosova bağımsız devlet olma niteliklerinden olan anayasa, bayrak, milli marş gibi birçok sembolü oluşturmayı başarmıştır. Fakat yukarıda geçen sorunlar nedeniyle bu unsurlar, kendi vatandaşlarının ihtiyaçlarına cevap verecek bir devlet gücüne henüz erişmemiştir. Dünya Bankası bu bağlamda Kosova'yı kırılgan (*fragile*) bir devlet olarak tanımlamıştır.³³ 2007-2010 yılları arasında koalisyon hükümetinin başbakanlığını yürüten Hashim Taçi de en önemli önceliklerden birinin de devlet inşası olduğunu vurgulamıştır.³⁴ Bağımsızlık öncesi dönemde politik ve ekonomik sorunlar, uluslararası bir yönetim olan Birleşmiş Milletler Kosova Misyonu'na (United Nations Mission in Kosovo/UNMIK) yönlendiriliyordu. UNMIK Başkanı Kosova Meclisi'nin aldığı kararları veto etme hakkına sahip olmuştur.³⁵ Bu nedenle Kosovalı Arnavutlar açısından sorun sadece Sırlar değil, egemenliğin paylaşıldığı uluslararası aktörler olmuştur. Bu bağlamda Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın (UNDP) yaptığı Kasım 2011 tarihli bir araştırmaya göre UNMIK'in çalışmalarından duyulan memnuniyet oranı %18,9'da kalmıştır.³⁶

Kosova Cumhuriyeti'nin 15 Haziran 2008'de yürürlüğe giren anayasası, Kosova'yı "ulus-devlet" olmaktan ziyade, "vatandaşlar devleti" olarak tanımlamıştır.³⁷ Bu tanım birçok azınlığa da haklar veren bir tanım olmakla beraber bazı sorunları da beraberinde getirmektedir. Örneğin Kosovalı Arnavutlar için "Arnavut ulusal bilinci" kendilerini tanımlamadaki en önemli araçtır. Bu nedenle Arnavutlar kendilerini tanımlayacak başka bir sivil kimliğe ihtiyaç duymadığı göze çarpmaktadır. Bu nedenle Kosova için

³³ The World Bank, "Fragile and Conflict-Affected Countries", (Çevrimiçi) http://live.worldbank.org/sites/default/files/IFCinFr_agileandConflictSituations-booklet-May2014.pdf, 20 Kasım 2019.

³⁴ Valon Krasniqi, "Political Parties Ideologies in Kosovo", **Revista de Stiinte Politice**, c. ?, No: 49, 2016, s. 114.

³⁵ David Chandler, "Kosovo's Declaration of Independence", (Çevrimiçi) <http://www.globalresearch.ca/kosovo-s-declaration-of-dependence/7805>, 15 Kasım 2019.

³⁶ USAID/UNDP. "Public Pulse Report (March 2011)", (Çevrimiçi) http://www.undp.org/content/dam/kosovo/img/demgov/PP/public_pulse_english.pdf, 15 Kasım 2019.

³⁷ Dragan Djukanovic, "Post-Conflict Integration of Minority Ethnic Communities in Kosovo", *HUMSEC Working Papers*, Ekim 2008, (Çevrimiçi) <http://www.isn.ethz.ch/Digital-Library/Publications/Detail/?lang=en&id=102359>, 24 Kasım 2019.

önemli olan şey yeni bir ulusal kimlik inşası olmaktan ziyade sivil grupların ortak çıkarını önemseyecek demokratik kimlikli bir devleti oluşturmaktır.³⁸

3.3. Ekonomik Sorunlar

Kosova toplumunun günümüzde başa çıkmaya çalıştığı en önemli sorunların başında ekonomik temelli sorunlar gelmektedir. Bunlar başlıca işsizlik ve yoksulluk olarak göze çarpmaktadır. Yolsuzluk da halkın yöneticilere yönelik en büyük şikayetleri arasında yer almaktadır.³⁹ 2014 yılında Arthur Orkum Enstitüsü tarafından, işsizlik ve enflasyon kriterlerine göre hazırlanan dünya yoksulluk listesinde Kosova dokuzuncu sırada kendine yer buldu. Yoksulluğun %53,6 olarak açıklandığı Kosova, dünyada hala aktif çatışmaların yaşandığı Gazze gibi bölgelerden bile daha yoksul durumdadır.⁴⁰ 2011 yılında yapılan araştırmalarda ise Kosova vatandaşlarının %40'ı işsizliği, %20'si ise yoksulluğu en önemli sorunlar arasında göstermiştir.⁴¹ Arnavutlar, Sırlar ve diğer etnik gruplar da Kosova'nın ekonomik gidişatını olumsuz olarak değerlendirmiştir.⁴² Benzer görüşler politik gidişat için de geçerlidir. Kosovalılar, politik ve ekonomik gidişatın kötü olmasının nedeni olarak devlet kurumlarının yetersizliğine vurgu yapmış ve etnik grupların ayrımcılığa maruz kaldığını ileri sürmüştür. Örneğin bölgedeki Sırların %22'si ile diğer grupların %32'si ayrımcılığa maruz kaldıklarını belirtmişlerdir.⁴³ Ayrımcılığın ana nedenleri olarak da, etnik kimlik, politik düşünceler ve kullandıkları dil belirtilmiştir.⁴⁴ Tüm bu kriterler Kosova içinde istikrarın sağlanmasını engellemekle birlikte, birçok toplumsal olayın oluşmasına zemin hazırlamaktadır.

³⁸ Dorian Jano, "Kosovo Multi-Layer Identity: What is the Same, Different and in Common with Albanian Identity", *Journal of European and International Affairs*, c. 1, No: 1, 2013, s. 36.

³⁹ **A.g.k., s. 36.**

⁴⁰ Turan Kasap, "Dünya Yoksulluk Sıralamasında Kosova 9. Sırada", (Çevrimiçi) <https://www.mynet.com/dunya-yoksulluk-siralamasinda-kosova-9-sirada-1976924-myvideo>, 13 Kasım 2019.

⁴¹ USAID/UNDP, "Public Pulse Report [September 2011]", (Çevrimiçi) http://www.undp.org/content/dam/kosovo/docs/PublicPulse/PP2/Public_Pulse%202_web_eng.pdf, 15 Kasım 2019.

⁴² Detaylar için bkz. USAID/UNDP, **A.g.e.**, s. 18.

⁴³ Ağır, **age.**, s. 73.

⁴⁴ USAID/UNDP, **a.g.e.**, [March 2011].

3.4. Uluslararası Toplum

Kosova bağımsızlık öncesi dönemde sürekli olarak istikrarsızlık yaşayan bir bölge olarak karşımıza çıktı. Eskisi kadar olmasa da benzer bir durum bağımsızlığın üzerinden geçen yaklaşık 12 yıla rağmen varlığını hissettirmektedir. Bunun en önemli sebeplerinden biri de uluslararası toplumun Kosova sorununun çözümü sürecinde bütüncül bir şekilde hareket edememesidir. Özellikle Sırbistan'ın Kosova sorununa olumsuz bir yaklaşım göstermesi bunda etkilidir. Bu tutum uluslararası toplumdan Rusya ve Çin'in yanı sıra, bazı AB üyesi devletler Kosova'yı tanımamıştır. Bu durum Kosova'nın dış egemenliğini sorunlu hale getirmektedir. Devlet olarak tanınmanın Kosova'nın en önemli amaçlarından biri olduğu göz önünde bulundurulursa, bu durumun Kosova sorununu olumsuz ve güçlü bir şekilde etkilediği söylenebilir. Sırbistan bu noktada Kosova'nın bağımsızlık ilanı ile uluslararası hukuku ve BM Güvenlik Konseyi'nin 1244 sayılı kararını ihlal ettiğini savunmaktadır. Buna dayanarak Uluslararası Adalet Divanı'na süreci yavaşlatabilmek için başvuru yapmıştır. Ancak UAD, 22 Temmuz 2010 yılında aldığı kararda, Kosova'nın bağımsızlığının uluslararası hukuku ihlal etmediğini bildirmiştir.⁴⁵ UAD'nin bu kararı aradan geçen uzun zamana rağmen Kosova'nın tanınma sürecini hızlandıramamıştır. Kosova'nın tanınma ve devletleşme sürecinin hızlanmaması, Kosova toplumu içindeki etnik gruplar arasında da gerilim riskini artırmaktadır. Devletin bu noktada gruplar arası etkileşimi sosyal ve politik olarak artırması gerekir fakat Kosova devleti bu konuda yetersiz görünmektedir. Uluslararası toplum bölgede güvenlik endişelerini gidermek için ise Kosova Gücü (Kosovo Force/KFOR) kurulmuştur. Arnavutlar bunu olumlu karşılarsa da, Sırlar bu gücün kendileri için yeterli hassasiyete sahip olmadığını savunmuştur. İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün 2010 Dünya Raporu'nda,

⁴⁵ UAD'nin Kosova'nın bağımsızlık ilanı ile ilgili danışma görüşü için bkz. International Court of Justice, "Accordance with International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo", 22 July 2010, (Çevrimiçi) <http://www.icj-cij.org/docket/files/141/15987.pdf>, 17 Kasım 2019.

2009'un ilk 8 ayında etnik gruplara yönelik (Arnavutlar hariç) 275 etnik şiddet eylemi raporlamıştır.⁴⁶

Konu Avrupa Birliği (AB) özelinde incelendiğinde ise, AB, Kosova'nın inşasında en önemli aktör olarak öne çıkmaktadır. Bu bağlamda Kosova 2006 yılında İstikrar ve Ortaklık Süreci'ne dahil edilmiştir. Bu durum Kosova'ya bir "Avrupalı" imajı kazandırmayı başarmıştır. Bağımsızlık sonrasında ise AB, Kosova üzerindeki aktörlüğünü Avrupa Birliği Kosova Hukukun Üstünlüğü Misyonu (European Union Rule of Law Mission in Kosovo/EULEX) bünyesinde sürdürmüştür. Bu misyon Kosova'da hukuk, yargı, polis, gümrük vs. gibi konularda faaliyet göstermiştir. AB, Kosova sorununa ortak bir şekilde yaklaşamamanın, AB-Kosova ilişkilerini olumsuz bir şekilde etkilemeyeceğine vurgu yapmaktadır. Bu bağlamda, İstikrar ve Ortaklık Anlaşması 27 Ekim 2015 tarihinde imzalanmıştır.⁴⁷ Ayrıca Sırbistan'ın AB üyelik sürecini de Kosova siyasetinde etkili bir şekilde kullanmayı başaran AB, Mart 2011'de ilişkileri yumuşatmak amacıyla Kosova – Sırbistan arasında diyalog başlatmıştır. Tarafların karşıt görüşlerine rağmen serbest dolaşım, diplomatların tanınması, sınır yönetimi vb. gibi konularda anlaşmalar sağlanmıştır.⁴⁸ Tüm bu gelişmelerin yanında Avrupa ülkelerinde artışa geçen popülist ve milliyetçi siyaset, Kosova sorununun daha da çıkmaza sürüklenmesi konusunda endişeler yaratmaktadır. Radikal sağ partilerin başa gelmesinin şu an için Kosova sorununa doğrudan bir etkisi olmamakla birlikte, sürecin daha olumsuzla gitmesi de güçlü bir ihtimal arasındadır.

3.5. Sırp ve Arnavut Siyaseti

Kosova'nın bağımsızlığından sonra bir genelleme yapacak olursak, Arnavutların yaklaşımını Arnavutluk devletinden ziyade Kosova ve Kosova'daki Arnavutlar temsil etmiştir. Sırp nüfusunun az olduğu Kosova'daki Sırp siyaseti ise daha çok Sırbistan devleti tarafından yürütülen siyaset olarak ön plana çıkmıştır. Kosova'nın

⁴⁶ Human Rights Watch, "World Report", s.444, 2010, (Çevrimiçi) <http://www.hrw.org/sites/default/files/reports/wr2010.pdf>, 17 Kasım 2019.

⁴⁷ Ağır, a.g.e, 75.

⁴⁸ Yeliz Şahin, **Batı Balkanlar ve AB Yolunda**, İstanbul, İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları, 2013, s. 36.

bağımsızlığından sonra, bu coğrafya içindeki en kırılgan bölge, Sırp'ların çoğunluk olarak yer aldığı Kuzey Kosova'dır.⁴⁹ Buradaki Sırp toplumu için kuzey Kosova siyasi sınırdan çok bir "idari sınır" olarak görülmektedir.⁵⁰ Bu bölgedeki iki sınır kontrol noktasına Temmuz 2011 tarihinde alınan kararla Kosova devlet kurumlarına bağlı memurlar yerleştirilince, bölgedeki Sırp'lar protestolara başlamıştır. Yaşanan gerginlikler 17 Eylül 2011'de Kosova ile Sırbistan Arasında imzalanan gümrük mühürleri konusundaki anlaşma ile tekrar artmıştır.⁵¹ Kuzey Mitroviça'daki gösterilerde bölgedeki Sırp'lar ile KFOR askerleri çatışmış, 2 asker ve 35 Sırp gösterici yaralanmıştır.⁵² Bu gergin atmosfer, hem etnik gruplar arasındaki hassasiyeti göstermiş, hem de politikacıların aldığı kararların çatışmaları doğrudan tetikleyebildiğini gözler önüne sermiştir. Bölgede Sırp yapıların egemen olması, bu paralel yapıların "devlet içinde devlet" gibi hareket ettiği yönünde yorumları beraberinde getirmiştir. Kosovalı Sırp'lar ise bu bölgeyi Sırbistan'ın bir parçası olarak görmektedir. Şubat 2012 referandumunda da Kosova Cumhuriyeti'nin varlığı reddedilmiştir. Kuzey Kosova bu açıdan Kosova sorunu içinde ayrı bir sorun olarak ön plana çıkmaktadır. İlişkilerin normalleşmesi için ayrıca 2013'te de bir anlaşma imzalandı. Bu anlaşma kapsamında bu paralel yapılar dağıtılacak, bölgedeki Sırp'ların Kosova siyasetine entegrasyonu sağlanacaktı. Fakat bu da uygulamadaki aksaklıklar nedeniyle Kosova'daki soruna somut ve kalıcı bir çözüm getirmedi. Birçok ikili anlaşma yapılmasına rağmen Sırp ve Arnavut ilişkilerindeki gerginlik siyasi ve toplumsal olarak devam etmiştir.

2016 yılında Kosova hükümeti, Mitroviça'daki bir madenin kamulaştırılarak %80'inin hükümete, %20'sinin de çalışanlara verildiğini duyurdu. Bu bölgedeki gerilimi yeniden artırırken Sırp tarafı bunu geçersiz kabul ettiklerini açıkladı. Ayrıca ilişkilerin

⁴⁹ Leposaviç, Zubin Potok ve Zvecan belediyelerini ve kuzey Mitroviça bölgesini içeren kuzey Kosova'da 55.000-65.000 arasında Sırp yaşamaktadır. Bkz. International Crisis Group, "North Kosovo: Kosovo-Dual Sovereignty in Practice", no. 211, 14 Mart 2011, (Çevrimiçi) <http://www.crisisgroup.org/~media/Files/europe/balkans/kosovo/211%20North%20Kosovo%20--%20Dual%20Sovereignty%20in%20Practice.pdf>, 17 Kasım 2019

⁵⁰ Ağır, **a.g.e.**, 76.

⁵¹ **A.g.e. s. 76.**

⁵² Vatan Gazetesi, "NATO ile Sırp'lar Çatıştı: 37 Yaralı", 28 Kasım 2011, (Çevrimiçi) <http://www.gazetevatan.com/nato-ile-sirplar-catisti--37-yarali-414027-dunya/>, 20 Ekim 2019.

normalleştirilmesi adı altında, Belgrad'tan Mitroviça şehrine yapılmaya çalışılan tren seferi yeni bir gerilimi beraberinde getirdi. 14 Ocak 2017'de yola çıkan tren Kosova'dan izin alınmadan ülkeye girmeye çalışınca geri çevrildi.⁵³ Yola çıkan trenin üstü Sırp bayrağının renkleriyle donatılmış ve üzerine 21 dilde “Kosova Sırbistan'ındır” yazıları yazılmıştı. Tren Mitroviça'ya 10 kilometre kala geri çevrildikten sonra, taraflar savaş ihtimalini bile dile getirmekten çekinmemişlerdir.⁵⁴

Tüm bunlara rağmen bazı kesimler, Kosova ile Sırbistan arasında toprak değişimi anlaşmasının olacağını ve Kosova'nın Sırbistan tarafından tanınacağını iddia etmektedir. Fakat yaşanan gelişmeler incelendiğinde bunun ne zaman ve nasıl gerçekleşebileceği sorusu akıllara gelmektedir. Siyasi liderlerin tavırları da anlaşmadan oldukça uzak bir tutum sergilemektedir. Eylül 2018'de Sırbistan ve Kosova cumhurbaşkanları Aleksandr Vucic ile Hashim Taçi'nin Brüksel'de ortak bir görüşme içinde yer alması planlanmıştı fakat Vucic, “anlaşmadan uzak olması” nedeniyle görüşmeye katılmamayı tercih etmiştir. Brüksel dönüşünde 8-9 Eylül tarihlerinde Vucic'in Kosova ziyareti de Kosovalı makamlar tarafından engellenmek istenmiş, fakat dönemin Dışişleri Bakanı Behgjet Pacolli'nin ifadesiyle “AB'den gelen büyük baskı” sonucu, başka çareleri olmadıği gerekçesiyle ziyaret onaylanmıştır. Ziyaretin ikinci günü ise gerginliğin arttığı bir gün olmuştur. Vucic bölgede Sırp nüfusun yoğun olduğu Banja köyüne gitmek istemiş fakat 200 civarında eski UÇK askerinin köy yolunu kapatmasıyla ziyaret gerçekleşmemiştir. Kuzey Mitroviça'da yapacağı konuşmanın tarihi olması beklenmişse de, Vucic gerginliğe neden olan tekrarlardan öteye gidememiştir. Kosova'yı kesinlikle tanımayacaklarını belirten Vucic, bölgede bulunan Sırlara ise çok fazla çocuk yapmalarını tavsiye etmiştir.

⁵³ Anadolu Ajansı, “Sırp-Arnavut İlişkilerinde Çıkamaz Sokak: Kosova Meselesi”, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/sirp-arnavut-iliskilerinde-cikmaz-sokak-kosova-meselesi/1251796> [25.11.2019]

⁵⁴ Agk.

Sonuç

Kosova 2008'deki bağımsızlığından sonra kimileri için sorunun çözüleceği bir bölge umudunu taşıyordu. Fakat aradan geçen yaklaşık 12 yılda, olumlu gelişmelere rağmen, sorunun etkili bir şekilde devam ettiği görülmektedir. Sorunun devam etmesinin kökünde tarafların Kosova üzerinde geliştirdiği savlar yer almaktadır. Taraflar Kosova ile ilgili birbirini suçlayıcı savları yumuşatmadıkça sorunun çözümü oldukça uzak bir seçenek olarak görülmektedir. Tüm bunların yanında Kosova toplumunun doğal farklılıkları, uzlaşmanın sağlanmasını görece zorlaştıran bir faktördür. Bunların başında bölgede dini ve dile dayalı farklılıklar üzerinden gelen etnik ayrım öne çıkmaktadır. Bu noktada Kosova devletinin sivil toplum inisiyatifi olarak sorunu çözebileceğine vurgu yapılsa da, kurumların bunu gerçekleştirecek yeterli potansiyele sahip olmadığı öne çıkarılmıştır. Bu konuda Kosova'da minimalist devletin, aslında bir devlet olma sorununu beraberinde getirdiğini göstermektedir. Bunun haricinde ülkedeki ekonomik temelli toplumsal sorunlar, genel istikrarın sağlanmasının önüne geçen bir diğer faktördür. Oturmuş ve yoksulluğun oldukça azaldığı bir Kosova ekonomisi, belki de birçok sorunun doğrudan çözülmesine ön ayak olmayı başaracaktır. Hem ekonomik hem de siyasi anlamda uluslararası toplum da girişimlerini daha da artırarak, rasyonel bir şekilde, artan popülizmin etkisine girmeden, Kosova sorunun çözülmesi için en önemli aktörlerden biri olamaya devam etmelidir. Tüm bunların yanında asıl görev sorunun karşıt taraflarına düşmektedir. Fakat gelişmeler incelendiğinde siyasetçiler arasında yumuşama yerine git gide sivirmeye neden olmaktadır. Pozitif ve negatif barış durumları içinde gelgitler yaşayan Kosova'nın geleceği, yakın tarihte olduğu gibi belirsizliğini korumaktadır.

Kaynakça

Ağır, Bülent Sarper. "Bağımsızlık Sonrası Kosova'da Barış". **Uluslararası İlişkiler**. c. 3, s. 53 (2017): 69-90.

Anadolu Ajansı, "Sırp-Arnavut İlişkilerinde Çıkmaz Sokak: Kosova Meselesi", <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/sirp-arnavut-iliskilerinde-cikmaz-sokak-kosova-meselesi/1251796> [25.11.2019]

Arslan, İsmail. “Kosova Sorunu: Tarihsel Perspektiften Bir Değerlendirme”. **Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**. c. ?. s. 15 (2006): 45-67.

Ayhan, Halis. “Arnavut ve Sırp Savları Bağlamında Kosova’nın Sahipliği Sorunu”. **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**. c: ?, s. 23 (2010): 73-86.

Bieber, Florin. “Building Impossible States: State-building Strategies and EU Membership in the Western Balkans”. **Europe-Asia Studies**. c. 63, s. 10 (2011): 1783-802.

Campbell, Greg. **The Road to Kosovo**. Oxford: Westview Press, 1999.

Chandler, David. “Kosovo’s Declaration of Independence”. <http://www.globalresearch.ca/kosovo-s-declaration-of-dependence/7805> [15.11.2019].

Demirel, Nuri. “Kosova’nın Temel Dinamikleri”. <https://docplayer.biz.tr/42798618-Kosova-nin-temel-dinamikleri.html> [24. 11. 2019].

Djukanovic, Dragan. “Post-Conflict Integration of Minority Ethnic Communities in Kosovo”. *HUMSEC Working Papers*. Ekim 2008. <http://www.isn.ethz.ch/Digital-Library/Publications/Detail/?lang=en&id=102359> [24.11.2019].

Human Rights Watch. “World Report”. s.444 (2010). <http://www.hrw.org/sites/default/files/reports/wr2010.pdf> [17.11.2019].

International Court of Justice. “Accordance with International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo”. 22 July 2010. <http://www.icj-cij.org/docket/files/141/15987.pdf> [17.11.2019].

International Crisis Group, “North Kosovo: Kosovo-Dual Sovereignty in Practice”, no. 211, 2011, [http://www.crisisgroup.org/~media/Files/europe/balkans/kosovo/211%20North%20Kosovo%20---%20Dual%20Sovereignty%20in%20Practice.pdf](http://www.crisisgroup.org/~/media/Files/europe/balkans/kosovo/211%20North%20Kosovo%20---%20Dual%20Sovereignty%20in%20Practice.pdf) [17.11.2019].

Jano, Dorian. "Kosovo Multi-Layer Identity: What is the Same, Different and in Common with Albanian Identity". **Journal of European and International Affairs**. c. 1, s. 1 (2013): 27-40.

Johnstone, Diana. **Ahmakların Seferi- Yugoslavya, NATO ve Batı'nın Aldatmacaları**. çev. Emre Ergüven, Ergin Bulut. İstanbul, Bağlam Yayınları, 2004.

Karatay, Osman. **Kosova Kanlı Ova**. İstanbul: İz Yayınları, 1998.

Karatay, Osman. **Ba'de Harabi'l Bosna**. İstanbul: İz Yayınları, 1997.

Kasap, Turan. "Dünya Yoksulluk Sıralamasında Kosova 9. Sırada". <https://www.mynet.com/dunya-yoksulluk-siralamasinda-kosova-9-sirada-1976924-myvideo> [13.11.2019].

"Kosovo". <https://data.worldbank.org/country/kosovo> [30.11.2019].

Krasniqi, Valon. "Political Parties Ideologies in Kosovo". **Revista de Stiinte Politice**. c. ?, s.49 (2016): 108-119.

Krstić-Brano, Branislav. **Kosovo, Facing the Court of History**. New York: Humanity Books, 2004.

Lauwers, Gunter, Stefaan Smis. "New Dimensions of the Right to Self-Determination: A Study of the International Response to Kosovo Crisis". **Nationalism & Ethnic Politics**, c. 6. s. 2 (2000): 49.

Malcolm, Noel. **Kosova: Balkanları Anlamak İçin**, çev. Özden Arıkan. İstanbul: Sabah Kitapları, 1999.

Şahin, Yeliz. **Batı Balkanlar ve AB Yolunda**. İstanbul: İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları, 2013.

Taşdemir, Fatma, Pınar Yürür. "Kosova Sorunu, Tarihi ve Hukuki Bir Değerlendirme". **Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi**. c. 1, s. 3 (1999): 135-151.

The World Bank. "Fragile and Conflict-Affected Countries". <http://live.worldbank.org/sites/default/files/IFCinFragileandConflictSituations-booklet-May2014.pdf> [20.11.2019].

Tılıç, L. Doğan. **Milliyetçiliğin Pençesindeki Kartal Kosova**. Ankara: ?, 1999.

Tindemans, Leo. **Barişa Çağrı: Uluslararası Komisyon'un Balkanlar Hakkındaki Raporu**. çev. Özden Arıkan. İstanbul: Sabah Kitapları, 1998.

Türbedar, Erhan. "Kosova Sorunu". **Balkanlar El Kitabı II: Çağdaş Balkanlar**. ed. Osman Karatay, Bilgehan A. Gökdağ. Çorum-Ankara: Karam-Vadi Yayınları, 2007: 79-92.

Uçar, Ahmet. 1998. "Kosova Zencileri-1". **Tarih Medeniyet**. c. ?, s. 50: ?-?

USAID/UNDP. "Public Pulse Report (March 2011)". http://www.undp.org/content/dam/kosovo/img/demgov/PP/public_puls_english.pdf [15.11.2019].

_____. "Public Pulse Report (September 2011)". http://www.undp.org/content/dam/kosovo/img/demgov/PP/public_puls_english.pdf [15.11.2019].

Ülger, İrfan Kaya. "Sırlara Göre Kosova Sorunu". **Avrasya Dosyası**. c. ?, s. 4 (1998): 162-174.

Vatan Gazetesi. "NATO ile Sırlar Çatıştı: 37 Yaralı". 28 Kasım 2011. <http://www.gazetevatan.com/nato-ile-sirplar-catisti--37-yarali-414027-dunya/> [Erişim Tarihi 20 Ekim 2019].